

Mehmet Güneş

İğdır Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih bölümü
İğdır, Türkiye, mhmgunes@gmail.com

Nursel Manav, *Zenginlikten İflasa Mustafa Reşid Paşa'nın Sarrafi Cezayirlioğlu Mıgırdiç*, Libra Kitap, İstanbul 2019.

Kitap, önsöz ile beş bölüm ve sonuç kısımlarının yanı sıra ekler (üç adet Osmanlı Arşivi belgesi, sekiz adet fotoğraf), kaynakça ve dizinle birlikte 273 sayfadan oluşmaktadır. Bunların dışında kitapta Mıgırdiç'in gümrük ve iltizamlar nedeniyle borçları; Hasköy'deki evinde tespit edilen eşyalar; Büyükdere'deki evinde tespit edilen eşyalar; Sarraflık bürosu ve Hasköy'deki evindeki poliçe ve nakit miktarı; Mıgırdiç ve ailesine verilen eşyaların listesi; Mıgırdiç'e borçlu bürokrat ve mültezimler; Mıgırdiç'e borçlu taşradaki bürokrat ve mültezimler; Mıgırdiç'e borçlu İstanbul'daki diğer bürokrat, mültezim ve sarraflar; Yeniköy'deki yalı için paris'te imal edilen eşyalar; Mülkler

ve aile bireyleri üzerine intikal tarihleri; Maritse'ye iadesine karar verilen mülkler; Maritse'nin Hasköy'deki konaktan talep ettiği eşyalar; Hasköy'deki konakta Nazeli Hanım'a ait eşyalar başlığı altında on üç adet tablo mevcuttur. Yazarın ifade ettiği üzere, sarraf hakkındaki literatürün sınırlı olması nedeniyle araştırma büyük ölçüde Osmanlı Arşivi kaynaklarına dayanmıştır.

Eser, Tanzimat döneminde Mustafa Reşid Paşa'nın sarrafi olarak bilinen Cezayirlioğlu Amira Mıgırdiç'in biyografisini içermektedir. Kitabın önsözünde yazar, 19. yüzyılın mali tarihi ile para politikasının önemli unsuru olan sarraflara dair çok sayıda araştırma yapıldığını; ancak önde gelen sarrafların biyografilerinin sınırlı sayıda çalışıldığını, mali gelişmeler üzerinde meslek mensuplarının yaptıkları etkileri anlayabilmek için sarraflar hakkındaki araştırma sayısının daha da artması gerektiğini belirtir.

Bu konuyu seçmedeki gayesini, Mıgırdiç'in Tanzimat döneminde çok kısa sürede İstanbul'un en zengin sarrafları arasına girip aynı hızla her şeyini kaybetmesine dayanan ilginç hayat öyküsü olarak gösterirken, Mustafa Reşid Paşa'nın desteğiyle iltizam ihalelerini alan Mıgırdiç hakkındaki çalışmalarda onun mal varlığına el konulma sebebinin sır olarak kalmasını ve konuya değinen her bir araştırmacının bu hususta farklı görüşler ileri sürmesini de önemli bir problematik olarak ortaya koyar. Ermeni yazarların, Mıgırdiç'in

hayatına dair kısa biyografi vermekle yetindikleri, şahıs hakkında iki makale ve bir yüksek lisans tezi hazırlandığı üzerinde durur. Ona göre araştırmacıları farklı sonuçlara götüren şey, Osmanlı Arşivi'nde sarrafin hızlı düşüş sebebinin açıkça belirtilmemesi, Ermeni araştırmacıların ise Osmanlı arşivlerine pek itibar etmeyip benzer görüşleri tekrarlamalarıdır.

Giriş kısmında sarraflık mesleği ve Osmanlı Devleti'nde sarrafların ortaya çıkışı ve gelişimi anlatılmaktadır. Erken dönemden itibaren bir meslek grubu olarak ortaya çıkan sarrafların Osmanlı maliyesindeki konumları, para piyasasındaki faaliyetleri, vergileme sistemine katılmaları ve dış ticarete yer almaları, İstanbul'da ve Anadolu'da kredi ve finans işlerinde ön planda olmaları açıklanmaktadır. Ayrıca, Yahudilerin sarraflıktaki konumlarının 1700'lerden itibaren gerilemesiyle beraber yerlerini Ermeniler almaya başladığı, meslek grubu olmaları nedeniyle 17. yüzyıl sonlarında devletin belirlediği kurallara tabi bir lonca kurdukları, sarrafların iş yapabilmek için gedik elde etmek zorunda oldukları belirtilmektedir.

Kitapta izah edildiği üzere görevleri itibariyle sarraflar, iç ticarete loncaların kredi talebini karşılar, muhtelif kurumlara ve kişilere borçlar verir; gayrimenkul alım satımı ve para saklama işlemlerini yerine getirir; askeri zümrenin hesaplarıyla ilgilenirler, vergi tahsilinin önemli bir parçası olan iltizam sistemine entegre olurlardı. Nitekim iltizam işlemlerinde mültezimleri, sarraflar destekler ve peşinatı onlar adına öderlerdi. Bunların dışında devletin mukataa gelirlerinin işletilmesi sürecinde yer alırlardı.

Çalışmada, amiralik kavramı üzerinde ayrıca durulmuştur. Buna göre amira, 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra sahip oldukları servet ve hükümetle olan bağlantıları sayesinde Ermeni milleti için yaptıkları hizmetin ve hayır işlerinin karşılığı olarak şahıslara verilen ve Ermenilerin toplum lideri anlamına gelen bir unvandır. Kitapta bu unvana sahip olan ailelerin ve bireylerin sayıları da verilmektedir.

Eserin birinci bölümünde, Mıgırdiç'in aile kökeni ve hayatı, sarraflığa başlaması, yolsuzluk teşebbüsü nedeniyle ilk kez cezalandırılıp Bursa'ya sürülmesi, yeniden mesleğe dönüşü ve ekonomik girişimleri ele alınmaktadır. Buna göre Ermeni Cezayirlioğlu ailesinin kökenleri Eğin'e (bugün Kemaliye) dayanır. Ailenin İstanbul'a yerleşmesi, Mıgırdiç'in babası Sarkis Hovyan'ın, 1725'de kente gelerek, sarraflık yapmaya başlamasıyla gerçekleşir. Mıgırdiç, 1805 yılında Hasköy'de bir konakta dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasıyla birlikte sarraflık işine başlar, 1840'lardan itibaren, babasına ait sermayeyi yönetir, 19. Yüzyılın ilk yarısındaki siyasi ve mali değişim sürecinde iltizam ihalelerine katılır. Diğer sarraflar gibi iltizam yöntemiyle vergilerin toplandığı yörelerin etkili isimleriyle çalışır.

Hükümetle olan bağlantıları ve yürüttüğü hayır işlerinin yanı sıra patrikhane, kiliseler ve hayır kurumlarına yaptığı bağışları sayesinde amira olmuştur. Ermeni çocukların eğitime katkı yapar, mektep açar. 1840'lardan itibaren Ermeni çocukları yurtdışındaki okullara gönderir. Başlangıç tarihini kesin olarak belirlenemese de Mustafa Reşid Paşa'nın da sarrafi olur. Bu konuda yazar, ulaşabildiği en eski belgenin Temmuz 1841 tarihli olduğunu belirtir.

Yazar, konu bütünlüğünü sağlamak üzere mali düzenlemelere de yer yer değinmektedir. Böyle bir girişten sonra belirtildiği üzere, Tanzimat döneminde uygulanan muhassıllık sisteminde aksamalar yaşanınca hükümet, vergi gelirlerini attırmak amacıyla sarrafların bir araya gelip oluşturacakları bir kumpanyanın vergileri ve büyük gelir kaynaklarını toplamasına izni verir. Kumpanyaya dahil olan sarraflar arasında Mıgırdiç de vardır. Bu kapsamda 7 Nisan 1842'de Anadolu ve Rumeli kumpanyaları kurulur.

Mıgırđıç, Anadolu Kumpanyası'nda görev yapar. Kumpanyanın örgütlendiği bölgelerdeki iltizam ihalelerinin pek çoğu kurucu sarraflara verilir. Gelirlerin başkente ulaştırılmasında poliçeler kullanılır.

Yazar, eserinde Mıgırđıç'in bir yolsuzluğunu detaylarıyla birlikte aktarır. Belirtildiği üzere üst düzey bürokratlar gibi valilerin de hesaplarını tutan, ödemelerini yapıp gerektiğinde onlara borç veren sarrafları bulunmaktadır. 1836'dan 1844 yılı Mart'ına kadar Musul valiliği görevinde bulunan Mehmed Paşa'nın sarrafı Mıgırđıç'tir. Mıgırđıç, 1843'te Mehmed Paşa'ya ait hesap defterinde bazı kişilere ödeme yaptığı iddiasıyla 10.925 liralık bir harcama gösterir. İncelemeler sonucunda Mıgırđıç'in değil de paşanın Mıgırđıç'ten alacaklı olduğu anlaşılır. Mıgırđıç, hesaplarda oluşan farkı hazineye vermek yerine bu yolla kapatmayı planlamıştır. Bu eylemi teşebbüsten öteye gidemese de hilekârlığa kalkışması nedeniyle kendisinin ceza olarak Bursa'ya sürülmesine hükmedilir. Mıgırđıç, Bursa'da yaklaşık sekiz ay kalır ve ancak Mart 1844'te İstanbul'a dönebilir.

Eserin ikinci bölümünde, Mıgırđıç'in sürgünden dönüşünün ardından yeniden sarraflık yapmaya başlayarak iltizamlar yüklenmesi, mesleğinde dönüm noktasını oluşturacak gümrük ve ipek öřrü ihalelerini alması, karşısına mültezimlerin çıkması ve rakip mültezimlere rağmen mesleğinde en önemli ihaleleri üstlenerek öne çıkması ele alınmaktadır. Gümrük gelirlerinin 1851'de tahsis edilmesinde Mustafa Reşid Paşa'nın muhtemel tavassutuyla kendisine dönemin önemli bankerleri Emmanuel Baltazzi ile Jacques Alléon'un kefil olmalarını da anlatan bölüm, ülkede ekonomik ilişkilerin nasıl yürüdüğu hakkında dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Ne var ki kapasitesinin üstünde işlere giren Mıgırđıç, kısa sürede pes ederek gümrük ihalelerinden çekilmeyi talep etmiştir. Bu konuda gümrük ihaleleriyle ilgili komisyon raporuna ulaşamadığını belirten yazar, gelişmeleri dikkate alarak süreç hakkında yorum yapmakta ve Mıgırđıç'le devam edilmesi yönünde karar alındığını belirtmektedir.

Üçüncü bölümde Mıgırđıç'in hızlı düşüşü, üstlendiği ihalelerin feshedilmesinin sebebi, sarrafın hapsedilmesi, kendisi ve yakınları üzerindeki malvarlığına el konulmasıyla bu süreçte yaşananlar ele alınmaktadır. Mıgırđıç'in kariyerini bitiren süreçte, Dersaadet Bankası zararına çalışırken Baltazzi ve Alléon, 1852 yılı içinde Mıgırđıç'ten borçlarını ödemesini istemiş, o ise bankaya olan borcunu ödemiştir. Alléon'un ifadesiyle Mıgırđıç'in bankaya 410.000 lira borcu vardır. Bir yandan bankaya olan borç ödenirken, öte yandan Mıgırđıç için işlem başlatılır. Mıgırđıç'in Dersaadet Bankası'na olan borcu nedeniyle Ekim 1852'de ihaleleri, geriye dönük olarak feshedilerek sarraf hapsedilir. İhalelerin feshi dışında evlerine ve han odalarına el konulup eşyaları mühürlenir. Sarrafın alacakları tahsil edildikten sonra tüm emlak ve eşyasının müzayedeyle satılmasına karar verilir. Bu süreçte Mıgırđıç hapiste bulunur. 48 yaşında tüm malvarlığını ve işini kaybetmiştir. Bu şartlar altında rahatsızlanan Mıgırđıç'in bırakılması için Rus idaresi aracı olur. Prens Mençikof'un baskısı üzerine Nisan 1853'te Meclis-i Meřveret toplanıp Mıgırđıç'in durumunu görüşür. Hükümet Mençikof'un talebini kısmen de olsa yerine getirirken sarrafın, evinde değil de patrikhanede kalmasına izin vererek bu kararın kendine ait olduğu izlenimini verir. Patrik, bir buçuk ay sonra doktor raporunu da eklediği dilekçesiyle Mıgırđıç'in hastalık nedeniyle hava değişikliği için patrikhaneye bağlı Kadıköy'deki bir yerde kalmasına izin verilmesini ister. Hükümet kabul edince sarraf Kadıköy'de kalmaya başlar.

Dördüncü bölümde Mıgırđıç'in el konulan mal varlığının satışı, borç ve alacaklarının tasfiyesi sürecindeki gelişmeler ele alınmaktadır. Yazar, sarrafın mal varlığını ve müzayede yoluyla hangi malların kimlere satıldığını tablolar halinde vermektedir. Mıgırđıç'in satışa çıkarılan mallarından sağlanan gelir, hazine yükümlülüğünü bile karşılamamıştır.

Beşinci bölümde Mıgırđıç'in ev hapsinden çıkarılması, tatbik mührü tartışmaları, İngiltere'ye gidiş ve mallarının iadesi için yaptığı başvuru üzerine başlatılan yeni araştırma ile ölümünün ardından ablası Maritse'nin mücadelesi ele alınmaktadır. Bu bölümde mükerrer bilgiler vardır. Sorunları nedeniyle 1855 yılı ortalarında İngiltere'ye giden Mıgırđıç, 1858'de İstanbul'a dönmek üzere yola çıkmıştır. İstanbul'a döndükten sonra hükümete dilekçe vererek itibarını ve mallarını geri almaya çalışır. Mıgırđıç'e izlemesi gereken yol hakkında nasihat ettiği bilinen Alléon'un muhtemel tavsiyesiyle verdiği dilekçesinde kendisine haksızlık yapıldığını ifade eder. Mıgırđıç'in talebi kabul edilmiştir. Yazar, bu konuyla ilgili arşiv kayıtlarında, hesapların tetkikine ilişkin belgeye rastlamadığını belirtmektedir. Ne var ki hesaplarının yeniden incelenmesi için kurulan komisyon çalışmasını henüz tamamlamadan Mıgırđıç, 1 Nisan 1861'de 56 yaşında yoksul bir adam olarak ölmüştür.

Mıgırđıç'in ölümünden önce ailesinin gayrimenkullerini geri almak için ablası Maritse, 1862 yılından itibaren hukuki süreç başlatır. Hükümet, söz konusu mal varlığını yeniden incelemeye alır. Alacak ve borç kayıtları incelenerek konu aydınlatılmaya çalışılır. Kitapta, ilgili mallara dair bilgiler tablolar halinde verilmekte ve bilgiler aktarılırken Osmanlı arşiv vesikaları kullanılmaktadır. Buradan, devletin tebaasının taleplerini karşılamak üzere tüm yetkili makamları devreye koydu müşahede edilmektedir.

Sonuç kısmında yazarın belirttiği üzere bu şahsın, araştırmacıların ilgisini çekmesinin önemli bir nedeni Tanzimat dönemine denk gelmesi, Mustafa Reşid Paşa'nın sarrafı olmasıdır. Yoksa geçerli bir nedenle mülklerine el konulan ilk sarraf değildir. Davranışları aşırı veya sıra dışı da değildir. Çağdaşı sarraflar kadar usulsüzlük yapmıştır. Yaşam biçimi, serveti, mal ve mülkleri de Tanzimat dönemiyle başlayan Batı tipi yaşam biçiminin bir yansımasıdır. Onu farklı kılan, kısa sürede aşırı büyüme hırsı olmuştur. Bu hırsla yaptığı kimi yatırım ve girişimler ise bilinçli veya bilinçsizce toplumsal gelişmeye ivme kazandıracak adımlardır. İpek fabrikaları ve çocukları eğitim için yurtdışına göndermesi dikkat çeken hususlardır.